

MÜASİR DİLÇİLİKDƏ POLİSEMİYA ANLAYIŞI

Xəyalə Əliyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: xxayala@mail.ru

Xülasə. Məqalə dildə polisemiya hadisəsinə həsr olunmuşdur. Məqalədə müxtəlif dilçilərin, polisemiya ilə bağlı yanaşmaları və nəzəri fikirləri təhlil edilir. Məqalədə məqsəd çoxmənalı sözlərin dilin və nitqin müxtəlif kontekstlərində necə işləndiyini təhlil etməkdir.

Açar sözlər: Polisemiya, semantik əlaqə, kontekstual mənalar, leksik-semantik variantlar, ekspressivlik.

THE CONCEPT OF POLYSEMY IN MODERN LINGUISTICS

Khayala Aliyeva

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article focuses on the phenomenon of polysemy in language. It analyzes the different approaches and theoretical perspectives of various linguists on polysemy. The aim of the article is to examine how polysemous words are used in different contexts of language and speech.
Keywords: Polysemy, semantic relation, contextual meanings, lexical-semantic variants, expressiveness.

КОНЦЕПЦИЯ ПОЛИСЕМИИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Хаяла Алиева

Азербайджанский Университет Языков, Баку, Азербайджан

Резюме. Статья посвящена феномену полисемии в языке. В статье анализируются различные подходы и теоретические взгляды различных лингвистов на полисемию. Целью статьи является анализ использования полисемических слов в различных контекстах языка и речи.
Ключевые слова: Полисемия, семантическая связь, контекстуальные значения, лексико-семантические варианты, экспрессивность.

1. Giriş

Polisemiya - ingilis dilində geniş yayılmış leksik hadisədir. H. Uorrell özünün *Science of Human Behavior* adlı kitabında polisemiyanın insanların davranışlarına və dilin istifadə formasına necə təsir etdiyini araşdırır. O, bu fenomenin dilin təbii inkişafı və müxtəlif mənə qatlarında necə təşkil etdiyini izah edərək belə bir məlumatı təqdim edir: “İngilis dilində ən çox istifadə olunan 500 söz 10 000-dən çox mənanı ifadə edir. Bundan əlavə, nə qədər çox istifadə olunan bir söz varsa, onun müxtəlif mənaları və törəmələri bir o qədər geniş və mürəkkəb olur. Başqa tədqiqatlara görə, bir ingilis sözünün ortalama 25 fərqli mənası ola bilər” [1, s.124]. Buna görə də polisemiya, yəni bir sözün bir neçə mənaya malik olması, dilçilər tərəfindən geniş şəkildə tədqiq edilən və öyrənilən bir fenomendir. Bu hadisə dilin zənginliyini və ifadə imkanlarını artırdığı üçün, həm dilin strukturu, həm də onun inkişafı ilə bağlı çoxsaylı araşdırmaların mövzudur.

Polisemiya dilçilikdə aktualıq kəsb edən bir məsələyə çevrilmişdir. Bunun bir neçə əsas səbəbi vardır:

1. Müasir dilçilik, dilin sadəcə kommunikasiya vasitəsi olmaqdan çox, həm də insanın düşüncə və dünyanı anlama formasının bir hissəsi olduğunu vurğulayır. Polisemiya dilin mürəkkəb və çoxşaxəli quruluşunu əks etdirir. Bir sözün bir neçə mənası olması, insanların bir anlayışdan digərinə necə keçdiyini və ya müxtəlif kontekstlərdə necə əlaqə qurduğunu göstərir. Bu, koqnitiv dilçilik və konseptual integrasiya kimi sahələrdə polisemiya fenomenini araşdırmağa olan marağı artırır.

2. Müasir leksikologiyada çoxmənalı sözlərin yaranma səbəbləri müxtəlif cür izah olunur. Bəzi yanaşmalara görə, sözlərin çoxmənalı olması onların tarixi inkişafı və istifadə zamanı müxtəlif mənalar qazanmaları ilə əlaqədardır. Digər yanaşmalar isə bu çoxmənalılığı dilin daha çevik və dinamik olma xüsusiyyəti kimi izah edir. Həmçinin, çoxmənalılığın dil sistemindəki rolu çox vacibdir, çünki çoxmənalı sözlər dilin daha zəngin və elastik olmasına kömək edir. Beləliklə, eyni söz bir neçə fərqli mənada istifadə oluna bilər, bu da dilin həm zənginliyini, həm də çevikliyini təmin edir.

2. Ədəbiyyat icmalı

Koqnitiv dilçilik sahəsində polisemiya fenomeni daha dərinləndirilmiş və fərqli nəzəriyyələrlə izah edilmişdir. Bu sahədə, əsasən, *Lakoff* (1987) və *Johnson* (1980) tərəfindən irəli sürülən yanaşmalar diqqət cəkdir. Onlar polisemiya (çoxmənalılıq) və metaforanın insanların dünyanı necə anladığını və ona necə yanaşdıqlarını, formalaşdırdığını vurğulayırlar. Yəni sözlər yalnız konkret obyektlər və hadisələr haqqında məlumat vermir, eyni zamanda insanların həmin obyektlər və hadisələr haqqında necə düşündüklərini, onları necə qavradıqlarını da əks etdirir. Bu yanaşma göstərir ki, bir sözün mənası yalnız onun obyektiv reallıqla əlaqəli deyil, həm də insanların həmin reallığı necə təfsir etməsi ilə bağlıdır.

Bu yanaşma, *Fauconnier* və *Turner* (2002) tərəfindən daha da inkişaf etdirilib. Onlar konseptual integrasiya nəzəriyyəsini irəli sürərək polisemiyanı bir sözün müxtəlif mənalarının insanların düşüncə və anlayış tərzlərinə görə birləşdirilməsi kimi izah edirlər. Yəni, bir sözün müxtəlif mənaları yaranarkən, insanların onu necə istifadə etməsi və hansı kontekstdə işlətməsi böyük rol oynayır. Hər bir yeni mənanın yaranması, sözü istifadə edən şəxsin onun mənasını düşüncə və təcrübə əsasında uyğunlaşdırması ilə əlaqəlidir.

Polisemiya fenomeni, xüsusilə metafora vasitəsilə daha da genişlənir. *Black* (1993) və *Kövecses* (2002), metaforanın dilin anlamını zənginləşdirdiyini və çoxmənalı sözlərin yaranmasına səbəb olduğunu qeyd edirlər. Metafora, bir anlayışın başqa bir anlayışla əlaqələndirilməsi nəticəsində yeni mənaların yaranmasına gətirib çıxarır. Bu isə, çoxmənalı sözlərin müxtəlif sahələrdə və kontekstlərdə fərqli anlamlar qazandığını göstərir.

3. Metodlar

Mövzusu ilə bağlı tədqiqat apararkən istifadə olunan *metodlar* bir neçə kateqoriyaya bölünüb. Bu metodlar həm dilin təhlilinə, həm də dilçilik nəzəriyyələrinin inkişafına dair fərqli yanaşmaları əhatə edir.

Deskriptiv metod, çoxmənəlilikin təhlilində ən çox istifadə olunan yanaşmalardan biridir. Bu metodun köməyi ilə, polisemiya fenomeni, mövcud dil nümunələri üzərində təsvir edilir. Yəni müəyyən bir dilin sözlərindəki çoxmənəlilik hallarının təhlilini aparmaq və müxtəlif kontekstlərdə bu sözlərin necə istifadə olunduğunu göstərmək mümkündür. Bu metod, leksik və semantik dəyişiklikləri, həmçinin sözlərin mənalarının necə formalaşdığını və dəyişdiyini araşdırmaq üçün uyğundur.

Kognitiv dilçilik çərçivəsində *koqnitiv təhlil* metodu, polisemiya fenomenini insanların düşüncə və qavrayış tərzilə əlaqələndirir. Bu metod, insanların dilə və semantikaya necə yanaşdıqlarını anlamağa yönəlir. Sözlərin mənalarının necə yaranması və fərqli kontekstlərdə necə dəyişdiyi, insanların düşünmə tərzini və dünyanı qavrayışını əks etdirir. Bu metod, xüsusilə metafora və konseptual integrasiya nəzəriyyələrinin tətbiqində faydalıdır.

Polisemiya, leksikanın parlaq və ifadəli əsasını təşkil etməklə yanaşı, müxtəlif müəlliflər tərəfindən fərqli şəkildə izah edilir. Müxtəlif dilçilər bu fenomeni fərqli aspektlərdən qiymətləndirərək, onun təbiətini və funksiyalarını fərqli şəkildə şərh edirlər. Buna görə də polisemiya anlayışına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bu yanaşmaların əsas prinsiplərini və anlayışlarını ətraflı şəkildə nəzərdən keçirək.

4. Polisemiya anlayışına müxtəlif yanaşmalar

Polisemiyanın obyektiv linqvistik hadisə kimi mövcudluğunu inkar edən yanaşmalar, xüsusilə məşhur dilçilər A.A. Potebnya, D.N. Ovsyannikov-Kulikovski və L.V. Şerba tərəfindən irəli sürülüb. Onlar ümumilikdə dildə çoxmənəli sözlərin mövcudluğunu şübhə altına almış və belə sözlərin varlığını inkar etmişlər, Onlar hesab edirdilər ki, bir sözün müxtəlif mənalarının mövcudluğu, əslində, onun mənalarının qarışması və ya qeyri-dəqiq olması ilə bağlıdır. Bu yanaşmaya görə, çoxmənəli sözlər, dilin inkişafı və kontekstdən asılı olaraq yaranan söz birləşmələrinin nəticəsidir, yəni dilin təbiətində mövcud olan obyektiv fenomenlər deyil. Məsələn, L.V. Şerba qeyd edirdi ki, "...sözlərin bir neçə mənaya sahib olduğunu düşünmək yanlışdır: bu, əslində, formal və hətta tipografik bir baxışdır. Əslində, bir fonetik sözün sahib olduğu mənalar qədər söz mövcuddur" [7, s.86].

Buna baxmayaraq, dilçilərin əksəriyyəti (R.A. Budaqov, V.V. Vinqradov, F.I. Litvin, N.M. Şanski və başqaları) polisemiya hadisəsinin reallığını qəbul edirlər. Bir çox dilçilər polisemiyanı dilin məhdud resursları ilə insan biliyinin sonsuzluğu arasında yaranan ziddiyyətin özünəməxsus şəkildə həlli kimi qiymətləndirirdilər. Eyni zamanda, polisemiyanın mövcudluğu problemi yalnız böyük maraq doğurmaqla qalmır, həm də müxtəlif mübahisələrə səbəb olmağa davam edir. N.M. Şanski bu hadisəni izah edərkən qeyd edir ki, "... bir söz, bir

fenomeni ifadə etməklə yanaşı, obyektiv reallığın başqa bir fenomeninə də aid ola bilər, əgər bu iki fenomen arasında müəyyən ortaq xüsusiyyətlər və ya əlamətlər mövcuddursa” [6, s.54]. Başqa sözlə desək, bir sözün müxtəlif mənaları, bu mənaların müxtəlif obyektiv reallıqlarla əlaqəli olmasından irəli gəlir və bu reallıqlar arasında bir növ oxşarlıq və ya əlaqə varsa, söz bu yeni mənani ifadə etmək üçün istifadə olunur.

D.E. Rozental və O.S. Axmanovanın lingvistik terminlər lüğətində polisemiya anlayışı eyni şəkildə tərif olunur. Onların verdiyi tərifə görə, polisemiya - bir və eyni sözün (ya da ifadə vahidinin, bütün formal xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunan sözün) bir neçə bir-biri ilə əlaqəli mənaya sahib olmasıdır. Bu mənalar, adətən, sözün ilkin mənasının zamanla dəyişməsi və inkişafı nəticəsində yaranır. Yəni, bir söz zamanla müxtəlif mənalar qazana bilər, bu mənalar arasında isə müəyyən bir əlaqə mövcuddur və onlar bir-birini tamamlayaraq, sözün daha geniş və çoxşaxəli istifadə sahəsini formalaşdırırlar [5, s.335].

Eyni zamanda, sözün bir və ya digər mənasının reallaşması, kontekst və ya vəziyyət, ümumi nitqin mövzusu tərəfindən təmin edilir [4, s.32].

Bu fikirdə, R.V. Kuzmina, bir sözün müxtəlif mənalarının yalnız müəyyən kontekstdə və ya vəziyyətdə baş verdiyini izah edir. Başqa sözlə desək, bir sözün mənası, onun istifadə edildiyi mühitə, cümlənin quruluşuna və ya danışığ mövzusunə əsasən, dəyişir. Məsələn, eyni söz müxtəlif kontekstlərdə fərqli mənalar kəsb edə bilər, çünki sözün mənası həmin vaxt danışığ və ya vəziyyətdən asılıdır. Beləliklə, polisemiya fenomeninin həyata keçməsi yalnız həmin sözün cümlədə və ümumi mühitdə necə istifadə olunmasından asılıdır.

Eyni tərfi V.V. Yeliseyeva da verir: “Çoxmənalılıq, yəni polisemiya (latınca poly – “çox” + sema – “işarə”) - dil vahidinin bir neçə mənaya sahib olmasıdır, lakin bu mənalar arasında semantik əlaqə mövcuddur [1, s.125].

Bu tərifdə V.V. Yeliseyeva, polisemiya anlayışını bir sözün bir neçə mənaya malik olması və bu mənaların arasında müəyyən bir əlaqə olması ilə izah edir. Bu əlaqə, mənaların və ya onların xüsusiyyətlərinin bir sözün ilkin mənasından başqa bir mənaya ötürülməsi ilə yaranır. V.V. Yeliseyeva, polisemiya fenomeninin mənaların fərqli, lakin əlaqəli şəkildə inkişaf etməsi ilə bağlı olduğunu vurğulayır.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan bütün müəlliflər, polisemiya fenomeninin mövcudluğunu qəbul edərək, onun əsas xüsusiyyətinin dil vahidləri arasında müəyyən bir semantik əlaqənin olması olduğunu vurğulayırlar. Bu əlaqə müxtəlif formalarda özünü göstərə bilər.

Müasir dilçiliyin qəbul etdiyi ümumi mövqeyə görə, leksik-semantik sistemin ən kiçik ikitərəfli vahidi çoxmənalı sözün leksik-semantik variantıdır. Bu variantlar, nitqdə istifadə olunaraq, konkret mənə ifadə edir və izahlı lüğətlərdə qeydə alınır. Başqa sözlə, çoxmənalı sözlərin müxtəlif mənaları, kontekstdən asılı olaraq fərqli formalar alır və bu mənalar dilin strukturlarında sistemli şəkildə qeyd edilir. Beləliklə, çoxmənalı söz - bu mənaların və alt-mənaların bir sistemidir ki, bu isə həm öz aralarında, həm də digər sözlərin mənaları ilə

qanunauyğun şəkildə əlaqəlidir. Hər hansı bir sözün semantik həcmi müəyyən etmək - onun müxtəlif mənalarının birləşməsini və hər birinin sərhədini ortaya çıxarmaq deməkdir.

Bu izah, çoxmənalı sözlərin leksik-semantik strukturunu və onun təhlilini əhatə edir. Burada vurğulanır ki, hər bir çoxmənalı söz, müxtəlif mənaların əlaqəli olduğu bir sistem təşkil edir, bu sistemin həddi və mənaları müəyyən bir kontekstdə təhlil olunaraq ortaya çıxarılır. Leksik-semantik variantlar sözün müxtəlif mənalarını əks etdirir, bunlar dilin gündəlik istifadə və lüğətlərdə qeyd olunmuş formalarına əsaslanır.

Buna baxmayaraq, bir sıra müəlliflər, məsələn, E.S. Kubryakova, E. Kuriloviç və E.V. Paduçeva hesab edirlər ki, çoxmənalı sözlərin müxtəlif mənaları arasında istehsal əlaqələri mövcuddur və bu, semantik derivasiyanın (yəni, mənaların yaranması və inkişafı prosesi) nəzəriyyəsini inkişaf etdirir [3, s.123].

R.O. Yakobson da bu mövzuda oxşar fikirdə idi və onun baxışlarına görə, leksik-semantik variantlar arasındakı mənalar bir-biri ilə semantik istehsal əlaqələri vasitəsilə bağlıdır. Sözün bütün mənaları bir ümumi mənanın xüsusi təzahürləridir [8, s.95].

R.O. Yakobson bu ümumi mənayı *invariant* olaraq xarakterizə edir, yəni müəyyən bir vahidi, morfem və ya leksem kimi qəbul edir və bildirir ki, bu invariantdan çıxan xüsusi variantlar, yalnız kontekstdən asılı olaraq ortaya çıxır.

Bu fikir daha dərinlən izah edilərsə, müəlliflər, çoxmənalı sözlərin mənalarının bir-biri ilə əlaqəli olduğunu və bunların yaranmasının semantik derivasiyadan (mənaların dəyişməsi və inkişaf etməsi) qaynaqlandığını vurğulayırlar. E.S. Kubryakova, E. Kuriloviç və E.V. Paduçeva, sözün bir mənasından digərinə keçərkən, bu keçidlərin müəyyən bir istehsal əlaqəsi ilə həyata keçirildiyini izah edirlər. Başqa sözlə, bir sözün ilkin mənası zamanla dəyişir və bu dəyişiklik, digər mənaların yaranmasına gətirib çıxarır.

R.O. Yakobson isə, bu prosesin daha ümumi bir struktura sahib olduğunu qeyd edir. O, bütün çoxmənalı sözlərin bir əsas ümumi mənaya əsaslandığını bildirir və bu ümumi mənadan törəyən bütün digər mənaların, kontekstdən asılı olaraq, müəyyən şəraitlərdə ortaya çıxdığını vurğulayır. Bu yanaşma, bir sözün müxtəlif mənalarının əlaqəsini və onların bir-biri ilə necə bağlı olduğunu daha aydın göstərir.

H.G. Pauli, K. Erdmən və P. Stern polisemiyanı özünəməxsus bir anomaliya, qanunauyğunluqların pozulması kimi qiymətləndirirlər və buna görə də onların baxışına görə, bu hadisə nəzəri cəhətdən araşdırmağa layiq deyil. Bu yanaşmaya görə, dilin çoxmənalılığı normal bir hal olaraq qəbul edilir, çünki bu fenomen kontekstdə həll olunur.

S.D. Katsnelson də hesab edir ki, nitqdə və ya mətnə, əksər hallarda, bir söz yalnız bir mənayı aktuallaşdırır və buna görə də artıq çoxmənalı sayılmır. Yalnız iradə ilə yaradılmış ikiqat mənalı ifadələr istisnadır, bunlar zarafat məqsədilə və ya aldadıcı məqsəd güdürək istifadə olunur [2, s.22].

Ümumilikdə, bu çoxmənalılığın kontekstual baxımdan olmaması ideyası yeni qrammatikanın təsirindən yaranıb və bir növ ənənəvi yanaşma kimi qəbul edilir. Lakin bu

yanaşmanın əsas çatışmazlığı odur ki, bəzən mətn və ya nitqdə, xüsusilə çoxmənalı ifadələrdən istifadə olunur. Məhz bu, ifadələrin çoxmənalılığını və tez-tez ekspressivliyini ifadə etməyə imkan verir.

Bu fikir, S.D. Katsnelsonun çoxmənalı sözlərə qarşı olan baxışını əks etdirir. O, çoxmənalılığın yalnız kontekstdə bir mənanın istifadə edilməsi ilə məhdudlaşdığına inanır, ancaq iradə ilə yaradılmış ikiqat mənalılar yalnız müəyyən məqsədlərlə (zarafat və ya aldadıcı ifadələr) istifadə olunur. Bu yanaşmanın çatışmazlığı isə ondadır ki, bəzən mətn və ya nitqdə sözlərin çoxmənalı olması məqsədli şəkildə seçilir ki, bu da ifadələrin zənginliyini və ifadə gücünü artırır.

J. Fokonyé və M. Törnerin irəli sürdüyü hipotezə görə, çoxmənalılıq (polisemiyalı sözlərin yaranması) zehni prosesin nəticəsi olaraq baş verir. Onların nəzəriyyəsinə görə, bu proses *konseptual integrasiya* adlanır və zehni sahələrdə (mental spaces) olan məlumatların birləşdirilməsi ilə bağlıdır.

5. Konseptual integrasiya

Konseptual integrasiya, bir növ yaradıcılıq və dinamik düşüncə prosesidir. Bu prosesdə fərqli məlumat və anlayışlar, zəkamız tərəfindən anında və qeyri-şüurlu şəkildə birləşdirilərək yeni və fərqli mənalılar yaradılır. Bu, insanın təcrübə və biliklərindən istifadə edərək müxtəlif konseptlər arasında əlaqələr qurmasıdır. Konseptual integrasiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, *input* (giriş) zehni sahələrinin strukturları yeni, qurulmaqda olan zehni sahəyə - *blend* (birləşmə) - proyeksiya edilir. Bu proses, əvvəlki məlumatların və anlayışların birləşdirilməsini və onların yeni bir kontekstdə yaradıcı şəkildə formalaşdırılmasını təmin edir. Yaradılan yeni zehni sahə - *blend* - əvvəlki sahələrdən alınan məlumatların qarışığından ibarət olur. Burada baş verən proses, məlumatların yenidən qurulması və yeni, daha geniş, daha kompleks mənalıların yaranmasıdır. *Blend* sahəsində bu məlumatlar həm təkrarlanır, həm də yeni əlaqələr və mənalılar meydana gəlir. Bu, insanların müxtəlif informasiyaları birləşdirərək yeni anlayışlar yaratmaq üçün təbii olaraq istifadə etdiyi bir üsuldur.

Blend bütöv, kompakt və asanlıqla yadda saxlanıla bilən bir quruluşdur. *Blend*, başlanğıcda olan zehni sahələrdən heç birinə tamamilə bənzəmir və onların sadə birləşməsindən ibarət deyil. Yəni, *blend* yalnız bu sahələrin elementlərinin birləşməsi ilə yaranmır, özündə yeni və unikal bir anlam daşıyır.

Bu nöqtədə vacib olan bir məsələ, linqvistikada “*mənanın*” və “*anlamın*” necə fərqləndiyidir. Bu anlayışlar bir-birindən fərqlidir və onların arasındakı fərqləri başa düşmək çox önəmlidir.

J. Fokonyé və M. Törner dil formalarının mənasının *on-line* rejimində, yəni ünsiyyət prosesi zamanı dərhal formalaşdığını irəli sürürlər. Bu o deməkdir ki, dilin mənası birbaşa və anında yaradılır, bu da danışq prosesinin bir hissəsi olaraq baş verir [4, s.79].

Bu fikrin təməlinə olan yanaşma L.V. Şerbanın nəzəriyyəsinə əsaslanır. L.V. Şerba, sözün mənasının sadəcə onun istifadəsi ilə müəyyənləşdiyini söyləmişdir. Yəni, bir sözün

mənası yalnız konkret dil şəraitində necə istifadə olunduğuna görə anlaşılır. Bu ideya onun məşhur “sözün mənası dildəki istifadəsidir” deyə ifadə etdiyi fikirdən gəlir [7, s.97].

Hər iki nəzəriyyə, mənanın yalnız sözün strukturu və anlamından deyil, onun konkret kommunikasiya vəziyyətində necə istifadə olunduğundan asılı olduğunu vurğulayır.

J. Fokonyé və M. Törner “*meaning potential*” (mənanın potensialı) anlayışını təklif edirlər. Bu, deməkdir ki, bir söz və ya dil forması müəyyən şərtlər altında müxtəlif mənalar daşıya bilər. Mənanın potensialı - bu, dilin hər bir elementinin çoxsaylı koqnitiv proseslərə və düşüncə fəaliyyətlərinə uyğun olaraq müxtəlif mənalarda reallaşma imkanındır. Yəni, hər bir söz, müxtəlif vəziyyətlərdə və kontekstlərdə müxtəlif mənalarda istifadə oluna bilər. Bu, sözün özünün deyil, onunla əlaqəli koqnitiv fəaliyyətlərin müxtəlifliyini göstərir.

Polisemiya - bir sözün bir neçə mənası olması, mənanın potensialı ilə birbaşa bağlıdır. Polisemiya, konseptual integrasiya nəticəsində yaranır. Konseptual integrasiya - bu, müxtəlif anlayışların və məlumatların birləşdirilməsi prosesidir. Bu prosesin əsasında, insanın zehni (koqnitiv) strukturlarından gələn müxtəlif ipucları dayanır. Hər bir yeni mənanın yaranmasında bu zehni əlaqələr və onların birləşməsi böyük rol oynayır.

Başqa sözlə, polisemiya konseptual integrasiya əməliyyatlarının nəticəsidir. Bu əməliyyatlar, hər bir sözün daha geniş və müxtəlif mənalarını yaratmaq üçün müxtəlif koqnitiv proseslərin işə düşməsinə təmin edir. Bu da o deməkdir ki, bir sözün çoxmənalı olması, insanların zehni fəaliyyətləri və düşüncələrinin zənginliyinə əsaslanır.

Çoxmənalılığın dil istifadəçiləri tərəfindən çox vaxt dərk edilməməsinin səbəbi, dilin mənasını qurmaq üçün lazım olan koqnitiv əməliyyatların əksər hallarda çox sürətlə, anında baş verməsidir. Bu əməliyyatlar şüur tərəfindən qeydə alınmır, çünki onlar şüurdan kənar şəkildə, çox təbii və avtomatik olaraq baş verir. Məsələn, biz fiziki təcrübəni (bədənin hissələrini) şüurla daha çox dərk edirik, amma dilin mənasının formalaşması belə dərhal və şüurun diqqətini çəkmədən baş verir.

Beləliklə, *polisemiya* (çoxmənalılıq) haqqında hələ də yekdil bir fikir yoxdur. Lakin son vaxtlar dilçilikdə çoxmənalılığa başqa bir baxış ortaya çıxmışdır. Bu yeni yanaşmaya görə, çoxmənalılıq dilin normal və qanuni bir hissəsi kimi qəbul edilir. Yəni, çoxmənalılıq sadəcə təsadüfi və qarışıqlıq yaradan bir fenomen deyil, dilin fəaliyyətinin bir hissəsidir və dilin təbii və vacib bir xüsusiyyəti kimi görülür.

Bu yanaşma, çoxmənalılığı dilin strukturuna daxil olan, dilin işləmə mexanizmlərinə uyğun bir fenomen olaraq qiymətləndirir. Beləliklə, dilin çoxmənalı sözləri artıq qeyri-qanuni və ya təhrif olunmuş istifadə deyil, əksinə dilin normal bir hissəsi olaraq anlaşılır. Bu da dilin necə inkişaf etdiyini və sözlərin müxtəlif mənalarda necə işlədiyini daha aydın göstərir.

Nəticə. Müasir dilçilikdə polisemiya fenomeni dilin inkişafını və zənginliyini başa düşmək üçün mühüm bir vasitədir. Bu fenomen, yalnız sözlərin çoxmənalı istifadəsini anlamağa deyil, həm də dilin təbiətini, strukturlarını və onların zamanla necə dəyişdiyini izah etməyə kömək edir. Polisemiya, dilin dinamik və adaptiv xüsusiyyətlərini göstərən mühüm bir

dilçilik anlayışdır, çünki bir sözün müxtəlif mənalарının yaranması, dilin istifadəçilərinin gündəlik təcrübələri, dünyagörüşləri və sosial-mədəni mühitləri ilə əlaqəlidir.

Polisemiya tədqiqi, yalnız leksik mənalарın deyil, həm də koqnitiv və pragmatik aspektlərin, eləcə də sosial və mədəni kontekstlərin dilin işləmə prinsiplərinə necə təsir etdiyini başa düşməyə imkan verir. Məsələn, eyni sözün müxtəlif kontekstlərdə fərqli mənalар daşması, dilin çevikliyini və həm də kommunikativ ehtiyaclara uyğunlaşma qabiliyyətini nümayiş etdirir. Bu da dilin istifadəçilərinin müxtəlif sosial, mədəni və emosional vəziyyətlərə necə cavab verdiklərini göstərir.

Koqnitiv dilçilik sahəsində polisemiya, insanların dünyanı necə qavradıqları ilə əlaqəli olduğu üçün xüsusi bir yer tutur. Lakoff və Johnson kimi alimlərin irəli sürdüyü nəzəriyyələr, sözlərin mənalарının metaforik yollarla necə genişləndiyini və şərh edildiyini göstərir. Bu yanaşma, dilin nəinki struktur, həm də insanın təfəkkür və düşüncə prosesləri ilə necə əlaqələndiyini açır. Polisemiya, sadəcə dilin riyazi və sintaktik quruluşunu deyil, həm də insanların təcrübə və qavrayış tərzini əks etdirir.

Ədəbiyyat

1. Елисеева В.В. (2009), Лексикология Английского Языка. Москва: Наука, 110-146.
2. Кацнельсон С.Д. (2005), Содержание Слова, Значение и Обозначение. Москва: Инфра-М, 204.
3. Кубрякова Е.С. (1991), Обеспечение речевой деятельности и проблема внутреннего лексикона. Человеческий Фактор в Языке: Язык и Порождение Речи. Москва, 82-140.
4. Кузьмина Р.В. (2008), К вопросу о разграничении явлений омонимии и полисемии и об особенностях их представления в орфоэпическом словаре. Вестник ТГУ, 82.
5. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. (2005), Словарь-Справочник Лингвистических Терминов. Москва, 360.
6. Шанский Н.М. (2002), Лексикология Современного Русского Языка. Москва, 54-60.
7. Щерба Л.В. (2004), Опыт общей лексикографии. Языковая Система и Речевая Деятельность. Москва: Наука, 86-120.
8. Якобсон Р. (1993), Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание. Новое в Лингвистике, Том.3, 95-105. Москва.